

Iz sodobnega srbsko-hrvatskega književnega življenja (Misli, portreti in ocene)

3. Nekoliko literarne geografije.

Sicer pa je srbskohrvatska literatura (mislim predvsem na prozo) najbolj decentralistična, hočem reči, da je pognala vsa iz najplodnejših provincionalnih korenin. Velemesta v njej sploh ni in mest samo malo, in kar jih je, spominjajo bolj na »dolge vasi« ter je lahko uvrstiti opis njih zgodb v vrsto pokrajinskih povesti. Taka literatura obstoji v črtanju ozko omejenega terena z vsem življenjem na njem, v plasti, ki je etnično pristna, življenjsko prvobitna in ima to paradoksalno lastnost, da je tem bolj kozmopolitska, to je svetovnemu človeku bližja, čim globlje gre v bistvo prav svojskega prostora in človeka na njem, čim bolj samonikli so nosivci občečloveškega tragosā. Vsak novi duhovni element v človeku, ki ni samo folkloren, ampak najbolj notranji nujni rezultat relacij prostora in časa, svojih realnih dimenzij, pomeni novo bogastvo za vesoljnega človeka: čim več raznoterosti, tem večje je bogastvo skupnosti; čim več otokov in raznovrstnih fjordov, tem bogatejša je obala. Tako plodno lit. življenje krajevnih edinic živi tem bujnejše, čim bolj se idealistično oblikovanje pretvarja v realističnega in čim bolj se poezija umika prozi in lirika epiki. V tem smislu gre pot iz romantike v realizem, iz poezije v prozo, iz kozmopolitske brezprostorne idejnosti v domačnostni realistični regionalizem, iz zgolj »nage« duše z breztrvarnim licem v trpljenje človeka s karakteristično fiziognomijo. (Ta dva elementa: kozmopolitizem in domačinstvo sta n. pr. osnovna principa vse češke lit. borbe.) Realistični umetnik razpolaga z duhovnim bogastvom svoje zemlje, obenem pa je on sam umetnostno potrdilo samolastnega življenja provincije in človeka, ki raste na njej in iz nje. Ponekod (na Poljskem na primer) se s posebno négo goji regionalna zavest kot nosivka samosvoje kulture, otroke uče ljubiti in govoriti svoj dialekt, ker le ta je material novih narodnih jezikovnih tvorb, in zanje izdajajo regionalistične čitanke (tatranski pokret — Orkan) pod geslom: Čim bolj so diferencirane edinice, tem večje je bogastvo skupnosti. (Prim. moje poročilo o smrti pesnika Orkana, Slovenec, 1930, maj.) O tem priča vsa Heimatskunst Francozov, Nemcev, Čehov itd., ki čuvajo z največjo ljubeznijo prav svojo pokrajinsko samobitnost. Taka umetnost, še celo pa realistična, pri vsej svoji univerzalnosti razpada v male stvarne pokrajine, ki so usodne za posamezne pisateljske osebnosti, seveda v duhovnem smislu kot to odvisnost v nasprotju z materialističnim Tainom pojmuje Nadler. Zdi se mi, da bi ne bili nezanimivi literarno historični atlanti, v tem smislu seveda kot biografija in bibliografija, kot pomožna veda — ne toliko za literarno kritično oceno kot za kulturno zgodovino.

Za Srbohrvate vemo, da niso romantiki. Njihova duhovna orientacija je realistična, stvarna, tudi če je polna idealističnih elementov: romantika je polna folkloristike, mitologije in patriotizma, dekadenca polna naturalizma oziroma je še čisti naturalizem, impresionizem poln barv in glasov brez duhovnih borb, erotična sladostrastja in patriotični verbalizem, ekspresionizem, kopiranje Rilkejeve melodije brez njegove bistvene mistike, najčesče pa po-

etični anarhizem. Vsi ti elementi dajo njihovi poeziji nekaj epičnega, stvarnega, kar jih veže več ali manj na teren. Stvarno pa se njihova umetniška moč izživlja v realistični prozi, ki je skoraj vsa lokalno karakterizirana. Tako se skoraj vsa njihova literatura lahko lokalizira, in zdi se mi, da dobimo najjasnejši pregled te literature z zemljevidom v roki in z vprašanjem: V katerih umetnikih je svojstveno zaživela vsaktera teh malih etničnih edinic? Zdi se mi, da bi bil tak pregled moderne srbohrvatske literature bolj plastičen kot pa književna »panorama« Borivoje Stojkovića, kot jo je podal v »Zapisih« (1933, sv. 2. »O duhu i smeru u našoj književnosti«).

Začudimo se najprej nad dejstvom, da Beograd še do danes nima svojega romana kot ga ima vsaj deloma Ljubljana (Tavčar, Kozak). Vsi doseđanji poizkusi od Uskokovića preko M. Jankovićeve do Tokina in Jevtića (DS 1932) ter vojnega »romana« Golubovićevega so samo priprava zanj. Bolje je tipično beograjsko življenje zaživelo z desk gledališča (V. Janković, Nikolajević itd.), zlasti pa v komediji Nušićevi. Nušić in njegova lahka komedija je oznaka tako sedanjega kot nekdanjega Beograda, z vsem malomeščanstvom, domačo politiko in zakulisnimi intrigami. To je kraj brez duhovnih borb in problemov, s samim pehanjem za karierami, ki so velike samo pred svetom, v bistvu pa zatočišče smešnih karikatur, malih ljudi na koturnih, erotičnih scen in banalnega namigavanja. Tak je Nušić, karakteristikon Beograda, najnovejši akademik-nesmrtnik, in ni pravično, da ga nosita v svojem naslovu samo ena kavarna in eno dobrodelno društvo. Zakaj Beograd ni našel svojega avtorja, je problem zase (tako se vprašuje mimogrede tudi M. Vukičević v svojem kratkem pregledu: Pogled na razvitak srpskog romana, Cetinje 1930). Morda je vzrok v tem, ker Beograd sploh nima svoje podobe, ni v njem nič več avtohtonega, razen onega, kar je že odkril Nušić in se polagoma gubi, postaja konglomerat vseh mogočih elementov, katerih niti eden ne nastopa v čisti obliki, — niti jezik, ki je nekaka mešanica beograjsko-zagrebskega žargona, proti kateremu so pred kratkim nastopili vsi jezikovni arbitri in so v defenzivno obrambo srbske jezikovne čistote ustanovili poseben časopis (Naš jezik, 1932). Pravi umetnik se napaja v rasni čistosti — v Beogradu je ni, je eklektična mešanica, — ali pa ni tako velikega umetnika, ki bi te heterogenosti znal ubrati v grandiozno delo? — Nasprotno ima Zagreb svojo literarno tradicijo vse od šenoe in Gjalskega do Krleže, Budaka in Cesarca ter najmlajših. Sploh so Zagorci znali umetniško realizirati svoje ljudi, ki so v največjih življenjskih izsekih zaživeli v pesmih svojih Homerjev Gjalskega in Kovačića, in zapeli v pesmih Domjanića in deloma v pejsažih Krklecovih. Žumberčani imajo že od davnaj svojega elegika v Hraniloviću, Istra svojega pevca v Nazoru in epika v Kumičiću in Viktorju Caru, Hrvatsko Primorje poleg imenovanih, predvsem še v Novaku, Šimunoviću; Kvarner svojega pevca v Bonifačiću. Srednja Dalmacija z otoki je najlepše zaživela v Čipiku in Matavulju, Bartuloviću in Lovriću, v pesmih Tresića-Pavičića, Sibe Miličića Katalinić-Jeretovega in Cetinea, ki hoče poleg Marjanske lirike dati Splitu tudi roman. Toda slej kot prej je prava podoba Splita v operetah Tijardovića in Haceja, ki je nanovo poživil

Split Luke Botića. Kulturna trdnjava Dubrovnik, ki slovi po svoji literarni preteklosti, je po škofu Vodopiću in »slepim« rapsodom Vojnovićem propadla, vsa južna Dalmacija more danes pokazati samo Marka Cara in mladega Alfirovića. (Bartulović: »More u jugoslovenskoj književnosti« v Alm. Jad. straže; Česká-jihoslovenská revue 1933.) Lika ima svoje klasične oblikovavce v Šimunoviću, Turiću, Draženoviću, Budisavljeviću in v baročnih, naturalistično poetičnih dramah Petrovića-Pecije in Kosora ter v pesmih bratov Dukić. Slavonska nižina diha iz Kozarca in Vilovića in kritik temperamentnega impresionista Matoša. Vojvodina — Srem, Banat in Bačka — s prečanskim Srbi, ima svojo klasično literarno preteklost prav v tem regionalnem realizmu, ta pokrajina je dala Srbom prvo domačnostno prozo z Ignjatovićem, danes cenjenim bolj kot kdajkoli prej, Veselinovićem, pri katerem bi omenil sorodni motiv s Cankarjevim Hlapcem Jernejem v noveli »Čiča Toma«, Jakšićem z romantično pripovedko, deloma Sremcem, in prvim pesnikom Radičevićem, ki ima modernega pendanta v sorojaku Dušanu Vasiljevu. Kulturno preteklost te pokrajine je pred kratkim odkril v romantični epopeji, spominjajoči na Durycha, Crnjanski, nje religiozno hrepenenje Sekulićeva, sicer pa živi iz pripovedek V. Petrovića, Kašanina in socialno-groteskni slik Popovića, v pesmih Beševića in Čurčina. Podunavje ima svojega starega kramljača v Glišiću in Šapčaninu, Šumadija v klasičnem L. Lazareviću in Sremcu (Niš) Rankoviću, letos na novo odkritem Uskokoviću (Užice), v historičnih romanih Živadinovićevih, najjače pa v dickensko realističnih novelah Dragiše Vasića. Njeni pejsaži pa inspirirajo nežno poezijo Desanke Maksimovićeve. Pripovedovavec velezanimive folklorne epike iz Sandžaka in južne Srbije, sandžaški Trdina, je Gl. Božović, ki očara s preprosto tehniko svojih klasičnih potopisov. Največji umetnik Južne Srbije iz okolice Vranja pa je in ostane še dolgo najboljši srbski romanopisec Bora Stanković; v njegovih romanih in dramah je pač najbolje vtelešena svojebitna duša pokrajine, položene v vrtinec duhovnih borb srbskega pravoslavja in orientalskega muslimanstva in ciganstva, borba zakona in krvi, trenje fizičnih in duhovnih ras. S svojim delom posega Stanković že tudi v Makedonijo, kamor je po folkloristične elemente hodil tudi že Sremac. Pravo obličje Makedonije pa se nam je odkrilo šele letos v novi epiki Andjelka Krstića, in to mogoče v najboljšem romanu po Stankoviću, ki že v naslovu pravilno kaže svojo vrednost »Trajan«. Poleg tega bi lahko imenoval še razne folkloriste (Manevića) in skopljanske rudarske pesnike, prav tako pa tudi poezijo, nanašajočo se na številne starosrbske spomenike, manastire in kraljevske razvaline, predvsem pa literaturo o Kosovu, ki ni toliko regionalna, kot patriotsko deklamatorična, in spada v literarne prepesnitve literarnih in slikarskih motivov.

Ostane nam še Bosna in Hercegovina ter Črna gora. Bosna predstavlja etnično najbolj mešani teritorij in je literarno zaživela v predstavnikih vseh treh ras, da, celo štirih. Gornja Krajina ima svojega klasika v Kočiću, v tem duhovitem satiriku avstrijske birokracije. Sarajevo ima pesnika in pripovednika Iva Andrića, da ne imenujem Alaupovića in cerkveno-patriotičnega prigodničarja nadškofa Šarića, bohema Tina Ujevića, Hanžekovića, sicer pa

srbskega Simića, Jevtića, največ pa muslimanov, ki imajo že lepo tradicijo (Cf. Mirza Safvet: *Bosnjaci in Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sar. 1912.), Mulabdića, Hifza Bjelavca, (ki v lepem romanu — če me ne vara spomin: Ana Zurotti — opisuje zelo prepričevalno slovenske drvarje), Hasana Kikića, romantično naturalističnega Hamza Huma, in najmlajšega liričnega prozaista Nametka itd. Židi pa imajo Izaka Samokovljiju. Kršno Hercegovino pa je najbolj klasično predstavil najboljši novelist Ćorović, Mostarec, v katerega kabinetnih slikah bo živela orientalska pestrost njegovega rojstnega kraja bolj kot v pesmih sokrajana Šantića, enega od troperesne deteljice srbske moderne: Dučić-Rakić-Šantić. Toda če smo Šantića lahko lokalno opredelili, je Dučića in Rakića težje, kajti oba sta zrastle iz francoske parnasovske literature, in če imata kaj domačnostnega, ima Rakić kosovski ciklus in Dučić Dubrovniške sonete, ter ga ne morem razumeti iz Trebinja, ampak iz rokokojskega Dubrovnika. Črna gora pa je književna pokrajina zase. Do pred kratkim je ta pokrajina literarno živela v tujih literaturah, ki so se iz romantičnega vseslovanstva navduševali nad svobodo junaških hribovcev, in so jih prikazovali manj stvarno kot z eksotično lepотно lučjo (Holeček, Jež, Krasnohorska itd., nekako tako, kot jih je slikal Čermak). Tudi drugi rapsodi, ki so leposlovno realizirali to svojevrstno kulturno sfero, Matavulj, Ljubiša, Nenadović, so prišli od drugod, z morja in iz Srbije, in v njih delih — poleg v naslednjih, ki jih bom imenoval — živi najpristnejše črnogorstvo, njih junaštvo in »čojstvo«, zlasti v Matavuljevih prekrasnih flaubertovskih skicah. Grandiozna pa je slika te patrijarhalne srednjeveške teokracije v Gorskem vijencu, ki se bo odkrila le temu, kdor je imel srečo dalj časa živeti s temi gorci v trdnem vencu teh črnih gora. Razen v poemi vladike Rada se je njih etnični značaj najjasneje izrazil v preprosti junaški pesmi vojvode Miljanova. Prav v sedanjem času živi ta pokrajina iz stare epske pesmi ob »guslah«, književno pa v tradiciji epičnih prigradnic v stilu kralja Nikole, ki je vzgojil svojo šolo ljudskih pevcev in jim diktiral tudi svoj umetniški okus. (Cf. Vlahović: *Jedan osvrt na pjesnički život Crnogoraca*. Misao, 1932.) Črnogorsko etnografsko gradivo s svojo osebno primesjo pa na debelo izvaža Mićun Pavičević (DS 1932), ki ga je še nedavno nekdo predstavil kot največjega sedanjega pisatelja (Božović: *Antologija crnogorskih pripovedača*, Podgorica, 1928). Danes je književna Črna gora v pesmih pokojnega Mirkovića (DS 1932) Mitrovića, Drainca, T. Djukića, prevajatelja Prešernovih pesmi, v prozi Djonovića, Zogovića, Djilasa, Štedimljije, ki se hoče postaviti za književnega mentorja vse generacije, ki se ga odreka in brani, Radovića itd. To je grupa okoli 'Zapisov', bivšega 'Razvršja' in almanaha 'Danas', ki pa ne gredo toliko v svojo domačo stvarnost, kot slepo za modnimi prezbarvnimi socialističnimi gesli. Bistvena tej pokrajini pa je ljudska poezija, ki še vedno živi ob guslah in stari junaški epiki, in tudi književno izhaja v tiskanih epih, seveda bolj didaktične in patriotske vsebine kot z umetniško vrednostjo. To je stara epika v propadanju. Slejkoprej ostaneta Njegoš in Miljanov prava predstavnika črnogorske etnične samobitnosti v lepi književnosti.

Tako nekako se mi vidi literarna karta novejše in najnovejše srbsko-hrvatske književnosti, razdeljene po regionalističnem principu, ki pa ni popolen, kajti rabiti se da z uspehom samo pri izrazitih realistih, za larpour-lartistične pesnike in egocentrične poetične anarhiste, »nadrealiste« pa seve samo deloma. (Dalje)

Tine Debeljak

ZAPISKI

Obračun s povojnim duhom

Kar po naključju mi pride pod roke najnovejša knjiga mladega in nadarjenega francoskega avtorja Henryja de Montherlanta, imenovana »Mors et vita« (v nji je ponatisnjen pisateljev sloviti »Chant funèbre pour les morts de Verdun«). Posebej sem se ustavil ob teh-le vrsticah:

»Mnogokrat sem se žalostil, ko sem naletel na izpade proti »starim«, izpod peres ljudi moje starosti, ki jih cenim. Povedal bi jim bil rad, da se mi vidi v večini primerov osebnost šestdesetletnika, sedemdesetletnika, osemdesetletnika mnogo privlačnejša in pomembnejša od osebnosti dvajset — ali pet in dvajsetletnika. — Za kaj pa gre prav za prav? Ali ne gre morda čisto enostavno za »Pojdi proč, da se postavim na tvoje mesto«, za »Dovolj smo vas gledali«, to se pravi, za tako zvano borbo generacij?

»V tem primeru veljata dve besedi. Gibanje, v katerem hoče vsaka generacija, kadar pride v moška leta, pehniti prejšnjo v grob, je postava narave, korak plemenskega genija, potemtakem dejstvo, ki ga moraš jemati v poštev. Resnoben človek se bo potrudil, da se ta pojav okrog njega izvrši čim tiše mogoče; zakaj kdor dela »kss... kss...« bodisi na cesti ali na tiskanem papirju, utegne biti dosti nizke vrste mož. Nobenega pomena pa ni prisoditi v zrok, ki jih navaja mlada generacija pri pokopavanju starejše generacije; navdihnjeni od fiziološke nujnosti, iščejo mladeniči deklet. Ta naravni nagon je razumljiv in opravičljiv. Toda razlagam in opravičilom, ki jih za to v takem primeru navaja mladenič sam (njeni biserni zobje, alabastrni soj njene polti...) se samo prijazno nasmehneš.«

»Razumimo torej — prave — bojvnike, kadar zaničujejo »stare«: to je zanimiva in celó zadovoljiva manifestacija, ki podpričuje, da je vse v redu. Toda preveriti nas ne morejo.«

Takšne besede mladega človeka pisatelja, ki nesporno velja za enega izmed največjih predstavnikov mlade generacije, so gotovo dokaz — ali vsaj znamenje — da je nastopil za »povojno« generacijo čas iztreznjenja, da »povojni duh« že slači obleko impertinence, pustolovnosti, zaljubljenosti — kakor že hočemo imenovati tisti nagon pokopavanja na eni in »razživljanja« na drugi strani. Znamenje, pravim, so te besede, da je »povojna« generacija že na poti, da zavzame svoje postojanke v življenju, da je na pragu resnosti, da se pripravlja že na obrambo svojega položaja, da leze po vsej priliki v konservativnost, ker pride zdaj nanjo red.